

ŽEMAIČIŲ DIDYSIS. Vyskupas Motiejus Kazimieras Valančius (1801–1875)

Danutė RAMONAITĖ-MUKIENĖ

Motiejus Kazimieras Valančius (1801–1875) – vienas žymiausių Žemaitijos vyskupų, šią vyskupybę valdęs ketvirtį amžiaus (1850–1875 m.). Jis ir rašytojas, lietuvių literatūros prozos pradininkas, liaudies švietėjas, pedagogas, blaivybės sąjūdžio organizatorius.

Krišto metu jam suteikė du vardus – Motiejaus ir Kazimiero, tačiau tiek anksčiau, tiek ir dabar dažniausiai minimas tik pirmasis.

Jo gyvenimą, darbus tyrinėjo daugelis mokslininkų, daug knygų apie jį išleista, tačiau į kai kuriuos klausimus, susijusius su jo gyvenimu ir veikla, artimaisiais, atsakymų neturime iki šiol.

Pirmieji vyskupo gyvenimo metai

Literatūros šaltiniuose nurodoma, kad Motiejus buvo trečias arba ketvirtas vaikas ūkininkų Mykolo Julijono ir Onos Stonkutės Valančių šeimoje. Vyskupas gimė 1801 m. vasario 28 d. (senoju stiliumi vasario 16 d.) tuometinio Telšių pavieto Salantų parapijos Nasrėnų kaime, kuris yra dabartinio Kretingos rajono teritorijoje. Kitą dieną, t. y. kovo 1-ąją (senoju stiliumi vasario 17 d.) jį pakrikštijo netoli gimtinės esančios Kalnalio Šv. Lauryno bažnyčios altaristas Juozapas Skalskis, kuris jam suteikė du vardus – Motiejaus ir Kazimiero. Krikšto tėvai buvo Nasrėnų kaimo gyventojai Rokas Budrys ir Joana Žvinklienė / Žvinklevičienė.

Dabar M. Valančiaus gimtojoje sodyboje veikia Kretingos muziejaus ekspozicinis padalinys – Vyskupo Motiejaus Valančiaus gimtinės muziejus.

XIX a. pr. Valančių šeima iš Nasrėnų persikėlė gyventi į netoliese esantį į Klausgalvų-Medsėdžių

Motiejaus Valančiaus gimtosios sodybos fragmentas. Priekyje – skulptūra „Palangos Juzės“ (autorius – liaudies meistras Vytautas Majoras (1930–2006). Fotografas Bonifacas Vengalis

Kalnalio Šv. Lauryno bažnyčia (pastatyta 1777 m., 1882 m. vasarą trenkus žaibui, sudegė, 1883 m. atstatyta) ir varpinė. Fotografas Bonifacas Vengalis

Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo mažoji bazilika. Danutė Ramonaitės-Mukienės nuotrauka

kaimą. Valančiai buvo pasitutintys ūkininkai, turėjo galimybę leisti vaikus į mokslus. Iki penkiolikos metų būsimasis vyskupas gyveno pas tėvus, padėjo jiems ūkio darbuose, laisvalaikiu savarankiškai mokėsi.

Žemaičių Kalvarija, Varniai, Vilnius

Leisti Motiejų mokyti jo tėvą paskatino brolis – tuometinis Milašaičių filialistas, t. y. būsimąjo vyskupo dėdė – kunigas Motiejus Valančius (jo garbei tėvai savo sūnui buvo suteikę Motiejaus vardą).

Tėvams apsisprendus sūnų išleisti į kunigus, Motiejus 1916 m. išvyko mokyti į Žemaičių Kalvarijoje veikusią šešių klasių dominikonų gimnaziją

Buvęs Varnių dvasinės seminarijos pastatas XX a. 3 deš. Fotografas nežinomas. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia, kur XIX a. buvusiame augustijonų vienuolyne glaudėsi Vilniaus vyriausioji kunigų seminarija. 2023 m. Augusto Didžgalvio nuotrauka iš: <https://inx.lv/JDtQb>

ir iš karto įstojo į antrąją gimnazijos klasę. Žemaičių Kalvarijoje dominikonai gimnazistams lenkiškai dėstė tikybą, prigimtine teisę, antikinę istoriją, senovės geografiją, retoriką, poeziją, matematiką, fiziką, kitus gamtos mokslus. Mokiniam per pamokas, o ir bendraujant tarpusavyje, buvo leidžiama kalbėti tik lenkiškai. M. Valančius savo prisiminimuose rašo: „*Profesoriai (mokytojai) turėjo teisę būti mokinių teisėjais ir budeliais. Kiekvienas buvo viešpats, neprivalęs niekam atsiskaitinėti. Nė vienas mokinys, nors kažin kaip gerai buvo išmokęs, kas užduota, negalėjo būti tikras, kad jo mokykloje nenuplaks, nes tai priderėjo ne nuo to, moki ar nemoki, bet nuo to, piktas ar nepiktas bus kunigas profesorius.*“

Taigi, bausmės mokiniams čia buvo įprastas dalykas. Jos neaplenkė ir būsimąjo vyskupo, kuris šioje mokykloje, pasak jo amžininkų, mokydamasis gimnazijoje, niekuo labai neišsiskyrė, nors jo lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų kalbų žinios ir buvo verti-

(Nukelta į 6 p.)

1840 m. Vincento Misevičiaus nutapytas Kražių kolegijos, veikusios 1614–1844 m., vaizdas (jėzuitų kolegija ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios griuvėsiai). Nuotrauka iš: <https://inx.lv/JDtTa>

namos „gerai“, o lotynų kalba ir iškalba – „puikiai“.

Motiejus, 1821 m. Žemaičių Kalvarijoje baigęs šešias gimnazijos klases, įgijo teisę stoti į Varnių dvasinę seminariją. Tuo metu jis jau ir pats svajojo tapti kunigu, tad šia teise pasinaudojo ir 1822–1824 metais mokėsi Varniuose, o 1824–1828 m. – Vilniaus vyriausioje kunigų seminarijoje, kuri tada veikė Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčios (dabartinis adresas Savičiaus g. 15) ir šalia jos buvusio augustijonų vienuolyno pastatuose. M. Valančius seminariją baigė įgydamas teologijos magistro laipsnį.

Ano meto jo bendramokslis Andrius Dabševičius yra taip apibūdinęs Motiejų (kalba netaisyta): „*buvo vidutinio ūgio, tvirto sudėjimo, tamsaus veido, paviršutinėje išvaizdoje apsileidęs, plaukų pasišiaušusių. Visame paviršutiniame pasielgime ir kalbėjimo būde ženklų buvo kažkokio stebėtinai patraukiančio paprastumo. Pasižymėjo dideliais proto gabumais ir darbštumu: visada veiklus, visada užimtas [...]*“.

M. Valančius į kunigus buvo išventintas 1828 m. rugsėjo 1 d. Vilniaus katedroje¹.

Pirmieji savarankiško darbo metai Mozyriuje ir Kražiuose

1828–1834 m. M. Valančius dirbo tikybos mokytoju (kapelionu) tada Vilniaus vyskupijai priklausiusioje Mozyriaus (dabar Baltarusija, Gomelio sritis) apskrityje mokykloje. Ten jis lenkų kalba pradėjo rašyti savo dienoraštį ir užrašus (juos lenkiškai rašė ir vėlesniais metais, o kitus savo darbus – vyskupystės žmonėms suprantama ir jų mylima žemaičių kalba).

Po 1830–1831 m. sukilimo, kurio organizatoriai siekė atkurti unijinę Lietuvos ir Lenkijos vals-

Seniausias išlikęs Mozyriaus miesto pastatas – buvusi Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia ir bernardinų vienuolynas. Aleksejaus Mecešo nuotrauka iš: <https://inx.lv/JDtTj>

tybę, jis siekė sugrįžti į Žemaitiją, tuo tikslu laišku kreipėsi į tuometinį Žemaičių vyskupą Juozapą Arnulfą Giedraitį. Šis, 1834 m. Lietuvos švietimo apygardos globėjo paprašytas į laisvą Kražių gimnazijos tikybos mokytojo vietą pasiūlyti „*vertą ir patikimų pažiūrų dvasininką*“, šiam darbui rekomendavo M. Valančių. Po apie pusmetį vykusio patikrinimo, kai buvo aiškinamasi, ar M. Valančius yra patikimų pažiūrų, ar nedalyvavo 1830–1831 m. sukilime, buvo priimtas sprendimas jį perkelti dirbti į Kražių gimnaziją, kurioje M. Valančius nuo 1834 m. liepos mėnesio iki 1840 m. ėjo kapeliono, bibliotekininko pareigas ir dėstė Bažnyčios istoriją. Šioje gimnazijoje nuo 1834 m. rudens buvo mokoma rusų kalba.

Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, prisimindamas tą laikotarpį Kražiuose, 1901 m. „Tėvynės sargo“ antrajame numeryje rašė (kalba netaisyta): „*Kaip kapelionas Kražių gimnazijos Valančius pasiliks ant visados pavyzdžiu visiems kapelionams. Rūpinos apie tikrą ir vienkart malonų aiškinimą mokslo ir apie paturėjimą tarp jaunuomenės nesuteptos dorybės; vaikus mylėjo, kaip tikra motina; taisė jų ydas, lavino charakterį, dėl to įgijo negirdėtą populiarumą: jauni protai visa širdimi prilipo prie jo. Kad klausė lekcijų, būriai berniukų turėjo apsiautę profesorišką jo katedrą, sėdėjo arba stovėjo, o jisai vieniems dalijo cukierkas, kitus glostė arba ant užklausimų atsakinėjo; vienu žodžiu klasėje būdavo klebesys; bet, pradėjus išguldinėti, tuojaus viskas nutildavo taip, kaip tai sakant, kad musė skristų, tai jų sparnų šlamėjimas girdėtųs, – taip noriai ir ramiai jaunuomenė klausė išguldinėjimų; tie patys vaikai tik ką rėksniai, davus ženklą, jog prasideda išguldinėjimas, su didžia atyda ištempė ausis ant žodžių numylėto kunigo ir gobėjos*

Buvęs iš Vilniaus į Sankt Peterburgą perkeltos Vilniaus dvasinės akademijos pastatas 2011 m. Fotografas Aleksandras Skibickis. Nuotrauka iš: <https://inx.lv/JDtTX>

ryti mokslą. Meilė vaikų ir apskritai jaunosios kartos buvo charakteringas kapeliono širdies privalumas.“

Kražiuose M. Valančius laisvu nuo darbo metu pradėjo gilintis į istorijos studijas, ėmėsi kūrybinės veiklos, pradėjo rašyti Žemaičių vyskupystės istoriją, kuriai medžiagą jis rinko nuo 1834 metų.

Ir vėl – Vilnius, iš čia – į Sankt Peterburgą

1840 m. vasaros pradžioje M. Valančius gavo Vilniaus katalikų dvasinės akademijos rektorius Antano Fijalkovskio raštą, kuriame buvo nurodyta, kad gegužės 10 d. vidaus reikalų ministras jį patvirtinto šios akademijos adjunktą (jaunesniuoją dėstytoją), todėl yra kviečiamas akademijoje dėstyti pastoralinę teologiją ir biblinę (Šv. Rašto) archeologiją. Pagal birželio 25 d. gautą Švietimo apygardos globėjo nurodymą M. Valančius buvo atleistas iš darbo Kražių gimnazijoje ir netrukus po to išvyko į Vilnių².

Vilniaus dvasinėje akademijoje jis profesoriaavo 1840–1842 metais. Čia jam 1842-aisiais buvo suteiktas teologijos mokslų daktaro laipsnis. Caro įsakymu Akademiją 1842 m. perkėlus į Sankt Peterburgą, būsimasis vyskupas išvyko ten ir Sankt Peterburge veikusioje katalikų dvasinėje akademijoje dirbo 1842–1844 metais. Čia jam didelę įtaką padarė akademijos rektorius Ignatas Holovinskis (1807–1855), kuris nors viešai ir deklaravo palankumą caro valdžiai, bet buvo ištikimas Romos katalikų bažnyčiai ir vykdė jos hierarchų pavedimus.

Sankt Peterburge Motiejus įsijungė į čia veikusią lietuvių inteligentų būrelį, kuris vienijo nemažai

lietuvių, tarp jų ir Simoną Daukantą, kuris paskatino M. Valančių rašyti ne lenkų, o lietuvių kalba, tarnauti liaudžiai, kėlė jo patriotizmą, padėjo rinkti medžiagą „Žemaičių vyskupystės“ knygai.

Motiejus Valančius – Žemaičių vyskupas

1944 m. M. Valančius Sankt Peterburge dėl jo sveikatai nepalankaus klimato susirgo, todėl grįžo į Lietuvą ir čia gydėsi. Pagerėjus sveikatai 1845–1850 m. dirbo Varnių kunigų seminarijos rektoriumi. Tuo laikotarpiu Varniuose jis daug laiko skirdavo ir rašto darbams: parengė spaudai Konstantino Sirvydo „Punktai sakymų“ antrosios laidos leidinį ir, padedamas Simono Daukanto, užbaigė rašyti savo pirmąjį veikalą – dviejų dalių „Žemaičių vyskupystę“, išleido ją. Caro valdžia buvo uždraudusi šią knygą platinti viešai, tačiau tai nesukliudė, kad ji pasiektų skaitytojus.

1850 m. M. Valančius buvo konsekruotas Žemaičių vyskupu. Tai padaryta Vatikano siūlymu ir gavus Rusijos caro sutikimą. Daugelį šis faktas geroškai šokiravo, nes iki to laiko visi 35 Žemaičių vyskupai buvo kilę iš bajorų ar kunigaikščių, o M. Valančiaus tėvai buvo paprasti valstiečiai ūkininkai.

Žemaičių vyskupystei M. Valančius vadovavo 1850–1875 m. Tuo laikotarpiu jis reorganizavo Žemaičių vyskupiją ir Varnių kunigų seminariją. 1850–1864 m. rezidavo Varniuose, o 1864–1875 m. gyveno Kaune. Tuo laikotarpiu jis jau suprato gimtosios kalbos svarbą, vertino ją, todėl po ingresso savo pirmąjį ganytojišką laišką išleido atskira knyguote, kurioje tekstas buvo pateiktas ne tik tarp kunigų paplitusia lenkų kalba, bet ir lietuvių.

Tapęs vyskupu jis neišpuiko, nuolat palaikė ryšius su savo artimaisiais, bendraudavo su tikinčiais, savo kelionių po vyskupiją metu ragindavo žmones ne tik stiprinti savo tikėjimą, bet ir šviestis, nemokamai jiems dalindavo savo paties paršytas ir išleistas knygeles, kurių dauguma buvo šveičiamąjo pobūdžio. Jis rūpinosi, kad prie bažnyčių būtų steigiamos mokyklos, kad jose dirbtų išsilavinę ir pažangių pažiūrų mokytojai, kad tėvai leistų savo vaikus į šias mokyklas. Toks darbas davė rezultatus – 1854 m. vyskupijoje jau veikė 197 mokyklos, jas lankė 5 910

(Nukelta į 8 p.)

Į Kauną perkeltos Žemaičių kunigų seminarijos pastatas XX a. pradžioje. Fotografas nežinomas. Nuotrauka saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejuje Kaune. Nuotrauka iš: <https://inx.lv/JDtRd>

mokinių³. Vėlesniais metais švietimas kai kuriose Žemaitijos parapijose taip pakilo, kad buvo net tokių, kuriose nebeliko beraščių (pvz., Rietave).

Itin daug dėmesio jis skyrė kunigams, siekė, kad jie būtų išsilavinę, senus keitė naujais, baigusiais katalikų dvasinę akademiją. Vyskupas rūpinosi, kad bažnyčiose pamaldos vyktų tikintiesiems suprantama lietuvių kalba, kad šia kalba būtų mokomi vaikai mokyklose. Jis pats lietuvių kalba rašė ne tik ganytojiškus laiškus, bet ir mokykloms trūkstantis vadovėlius, įvedė lietuviškus pamokslus, pasirūpino, kad Varniuose 1853 m. buvo atidarytas Vilniuje 1803–1939 m. veikusios Juozapo ir Adomo Zawadskio spaustuvės-leidyklos knygynas. Tai buvo pirmasis lietuviškų knygų platinimo židinys Žemaitijoje. M. Valančiaus nuolatinio rūpesčio dėka jis aprūpindavo šio krašto gyventojus religine, šviečiamąja bei moksline literatūra ir taip skatindavo juos šviestis, mokytis rašto. (Varniuose knygynas buvo uždarytas 1864 m., kai caro valdžia įvedė lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą).

M. Valančius daug dėmesio skyrė ir naujų bažnyčių (tiek mūrinių, tiek ir medinių), statybai (literatūrinuose šaltiniuose nurodoma, kad iš viso jo vyskupavimo laikotarpiu buvo pastatytos 25 bažnyčios, o 20 senųjų kulto pastatų atnaujinta).

Jis palaikydavo gana tvirtus ryšius su dvarininkais, bendraudamas su jais siekė keisti jų požiūrį į valstiečius ir rūpintis jų gyvenimo gerinimu.

1859 m. M. Valančiaus iniciatyva buvo įkurta Blaivybės brolija. Vyskupo bei daugelio kunigų vykdyta tikslinga bei nuosekli krašto blaivinimo veikla (kai kuriose parapijose kunigai buvo paskelbė visi-

ką blaivybę) padarė didžiulę įtaką gyventojams – ano meto statistiniai duomenys rodo, kad vien per 1858–1864 m. Žemaičių vyskupijoje alkoholio suvartojimas sumažėjo 8 kartus. Tam pasitarnavo ir vyskupo parašytos bei išleistos didaktinio pobūdžio knygelės, tarp jų ir 1860 m. išspausdintas leidinys „Apie brostvą blaivystės arba nusitūrėjimą“.

1863 m. sukilimui M. Valančius oficialiai nepritarė, nes nuo pat pradžių suprato, jog valdžios ir sukilėlių jėgos nelygios, nujautė, kad bus daug netekčių, prasidės represijos, tačiau slapta padėjo sukilėliams, rūpinosi, kad caro valdžios nemalonėn patekę kunigai ir kiti sukilėliai būtų išlaisvinti. Sukilimui baigiantis caro valdžia privertė M. Valančių paskelbti aplinkraščių, kuriame būtų pasisakoma prieš sukilimą. Vyskupas aplinkraščių paskelbė, bet ne tokio turinio, kokio norėjo generalgubernatorius, tad šis pradėjo siuntinėti savo aplinkraščius M. Valančiaus vardu. Po sukilimo caro valdžios nurodymu Žemaičių vyskupijos centras kartu su vyskupu iš Varnių buvo perkeltas į Kauną. Čia vyskupas buvo nuolat caro valdžios prižiūrimas, jo judėjimo laisvė ribojama. Tuo laikotarpiu jis itin daug laiko skyrė literatūrinei veiklai – gyvenant Kaune gimė didelė dalis jo rašto darbų.

Spaudos draudimo lietuviškais rašmenimis laikotarpiu (1864–1904 m.) M. Valančiaus lietuviškai parašytos brošiūros, kiti darbai buvo spausdinami Mažojoje Lietuvoje (Rytprūsijoje), slapta iš ten gabenami į Lietuvą ir čia platinami. Vyskupas rūpinosi ir konsignacinių leidinių spausdinimu. Jis suorganizavo knygnešių būrį, kurio nariai visoje Lietuvoje platino uždraustą literatūrą. Kai caro valdžia uždarė lietuviškas mokyklas, jis ragino žmones savo vaikus mokyti namuose, skatino daraktorių veiklą.

XIX a. M. Valančius kartu su Simonu Daukantu (1793–1864) ir Jurgiu Ambraziejumi Pabrėža (1771–1849) daugiausiai nuveikė žemaičių rašybos tobulinimo srityje bei puoselėdamas lietuvių kalbą.

Savo gyvenimu ir darbu jis visada buvo pavyzdys kitiems. Yra išlikę prisiminimai apie jį kaip apie kieto charakterio, tvirtos valios, išsilavinusį, plataus akiračio žmogų. Jis kalbėjo žemaitiškai, mokėjo lenkų, lotynų, vokiečių, prancūzų kalbas, domėjosi menu, kolekcionavo dailės, ypač tapybos, kūrinius. Domėjosi sodininkyste, gyvendamas Varniuose laisvalaikiu pats dirbdavo sode, savo darže augindavo tabaką ir vaistažoles (dabar ta vieta, esanti šalia

buvusio rezidencinio vyskupo namo ir buvusios kunigų seminarijos (dabar Žemaičių muziejaus „Alka“ padalinys Žemaičių vyskupystės muziejus), vis dar vadinama Motiejaus Valančiaus darželiu, čia stovi 1927 m. skulptoriaus Antano Aleksandravičiaus sukurtas vyskupo atminimui skirtas paminklas).

Per 25-erius vyskupavimo metus M. Valančius į kunigus įšventino 550 klierikų, daugiau negu 700 tūkst. vaikų suteikė sutvirtinimo sakramentą.

Parašė apie 50 knygų.

Pirmasis M. Valančiaus lietuvių kalba išspausdintas darbas – jau minėtas 2 dalių istoriografinis veikalas „Žemaičių vyskupystė“ (1848). Jo rašytinio palikimo tyrinėtojai pažymi, kad tai *„vertingas lietuvių kultūros, daugiausia švietimo, istorijos šaltinis. Remdamasis literatūriniais ir archyviniais šaltiniais M. Valančius aprašė XV–XIX a. Žemaitiją, Katalikų Bažnyčios įsitvirtinimą, pateikė Lietuvos miestelių istorijos, buities faktų. Po sukilimo parašytoje religinėje politinėje publicistikoje pirmą kartą lietuviškai išdėstė pasipriešinimo carinei Rusijos imperijai programą, kėlė idėją, kad religinė valdžia turi būti viršesnė už pasaulietinę, pabrėžė visišką jos autonomiją. [...]“*⁴

Meniška brandžiausiu jo kūriniumi laikoma pirmą kartą 1869 m. išleista apysaka „Palangos Juzė“.

Vyskupo Motiejaus Valančiaus kapas Kauno Šv. apaštalu Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos Vyskupų kriptoje. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš: <https://inx.lv/JDtRq>

Didelę išliekamąją vertę turi ir jo 1867 m. išspausdintas tautosakos rinkinys „Patarlės žemaičių“. Tarp spaudai parengtų religinių knygų žymiausios yra „Istorija šventa“ (1852), „Kantičkos, arba Knygos giesmių“ (1860), „Živatai šventųjų“ (2 d. 1858–1868), „Mokslas Rymo katalikų“, „Psalmės, arba „Giesmės Dovydo“ (abi 1863), „Gyvenimai šventųjų Dievo“ (1868). Nemažą dalį M. Valančiaus rašytinio palikimo sudaro gana įtaigiai, vaizdingai parašyti polemiški publicistiniai darbai, tarp kurių yra apie 70 šviečiamojo didaktinio pobūdžio pasakojimų ir apsakymų. Iš jų žymiausi – „Vaikų knygelė“ (1868), „Paaugusių žmonių knygelė“ (1868), „Pasakojimas Antano tretininko (parašytas 1872 m., išleistas 1891 m.). Didelė dalis jo knygų yra išleista po kelis kartus.

M. Valančiaus rankraštinis palikimas Lietuvoje saugomas keliose vietose: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje, kuriame suformuotas Motiejaus Valančiaus rankraščių fondas (F42). Jame, kaip skelbia biblioteka, yra 49 saugojimo vienetai. Fondą sudaro vertybės, 1941 m. perimtos iš Kauno metropolijos kunigų seminarijos ir 1977 m. gautos iš Jurgio Valančiaus. Tai yra Motiejaus Valančiaus dienoraštiniai užrašai, religiniai raštai, pamokslai, aplinkraščiai, korespondencija, M. Valančiaus paminklui statyti komiteto 1925–1933 m. medžiaga, kun. A. Juozapavičiaus surinkti prisiminimai apie M. Valančių (1910–1912), Jurgio Valančiaus 1976 m. padaryti vyskupo biografijos papildymai, kitų asmenų rankraščiai, susiję su M. Valančiaus gyvenimu ir veikla. Svarbių dokumentų yra saugoma ir Maironio lietuvių literatūros muziejuje Kaune bei Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

***

Vyskupas Motiejus Valančius mirė 1875 m. gegužės 17 dieną. Jo palaikai ilsisi Kauno Šv. apaštalu Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos Vyskupų kriptoje (adresas: Kaunas, Vilniaus g. 1).

IŠNAŠOS:

¹„Motiejus Valančius“, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1965, p. 523.

²„Vyskupo Motiejaus Valančiaus tarnystė (I)“, *Bernardinai*. I: <https://inx.lv/J6JRR>.

³„Motiejus Valančius“, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1965, p. 524.

⁴„Motiejus Valančius“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*: <https://inx.lv/J6JRE>